گیرخواردن لە نێو ئیلوزیۆندا.. کاوە جەلال

1

لەکسیکۆنی زانستی نێرلەژی (دەمارناسی) ڕاستەوخۆ واتای وشەیی ئیلوزیۆن پێشان دەدات: وەرگیراوە لە ئیلوزیۆ-ی لاتینی، بەواتای: هەڵخەڵتان (فریوخواردن).

ئیلوزیۆن بەگوێرەی فەرهەنگی دودن-ی ئەڵمانی سێ واتای هەیە: 1) خەفریودان پێشبینیی هەوشەکە کە تەواو سازاوە بە هزرینی خۆزگەیی (Wunschdenken) و هیچ پەیوەندییەکی بە کەتوارەوە نییە، بە واتایەکی دی: چەوتەهیوا؛ 2) لە پسیکەلەژیدا دەرککردنی هەڵە یان فریوخواردووی کەتوار؛ 3) لە هونەردا کاریگەرییەکە لەسەر مرۆڤ لە شێوەی وەهمدا. بە ئەمە دوو واتای یەکەمی تێگەکە گرنگن.

هەروەها لەکسیکۆنی فەلسەفەیی مەتسلەر ئەدگارێکی سەرنجڕاکێشی ئیلوزیۆن دەردەخات: ئیلوزیۆن بەرگەگرە و هێنادات لەکاربخرێت تەنانەت دوای ئەوەی هەقیقەتەکەی دەناسرێتەوە.

ئیلوزیۆنی دەرکی بریتییە لە چەوتەڕاڤەی شئورە دەرکییەکانی خە بەڵەی مەشکەوە. گەرچی شئور زانیارییەکی (ئینفەرماسیۆنکی) یالە و بەڵەی دەرکەوەرکانەوە دەتەئاراوە، وەلە مەشک پابەند بە ئەزموون و نموونەی پێشتر هەبووەوە دەیخوێنێتەوە، بەوەش لای تاکەکەس وێنەیەکی هەڵەی کەتوار سەرهەڵدەدات. نموونەیەک بە ئیلوزیۆنی دەرکی ئەوەیە کە کەسێک بەهەڵە ڕوخساری کەسێکی نەناسراوی لەدەگەڕێت و وەک ڕوخساری دەستێک دەرکی دەکات.

ئیلوزیۆن وەک هزرینی خۆزگەیی، بە واتایەکی دی وەک چەوتەهیوا یان ئارەزووی خەیی، دەشێت تاکەکەسی یان ئیدیەلەژیانە بێت. لەم ڕوەشەدا تاکەکەس کەتوار بەهێند وەرناگرێت، بەڵکو خەفریودەرانە تەڕوانینێک یان ڕوەشێک بە ڕاست دادەنێت تەنیا لەبەرئەوەی خۆزگەیەتی کە ئەوها بێت. بە نموونە: کەسێک دەبژێت دەوڵەتی کوردی بەڵەوێ، چونکە گەیا کوردەکان لە ڕۆژئاوا جیاواز لە گەلانی دراوسێیان دەنرخێنرێن. یان ئیدیەلەژیی „جڤاکی دەمکراتیک و برایەتیی گەلان“ ئیلوزیۆنە، چونکە لە تیرییەکی نامۆ بە دۆقرەکی کولتووری گرووپ چالاک دەکات بەبێ ئەوەی کەتواری جڤاکی و سیاسیی فرە ئاڕاز و پێ لە بەرژەوەندیی جیاوازی ئەو دۆقرەی بەهێند وەربگرێت.

مەرکی کرێکیانەی ئیلوزیۆن ئەوەیە کە هەردەم دژبەری (نەسازی) لە

خ دگرێت، چونکە وەک ئیلوزیۆنی دەرکی، دەرکەوەرەکان و مەشک „هاوکاتیانە“ کار لە دوو زانیاریی پێکەوەنەگونجاودا دەکەن: چاو یان گوێ کەتوارەکی دیاریکراوی فیزیکی دەرکدەکات، وەلێ مەشک پابەند بە بەهاگەلی ئەزموونەوە بەهەڵە ناڤی دەکات. ئەوجا دژبەژییەکە لە ئیلوزیۆنی ئیدیەلەژیانەدا لەوەدایە کە وا دادەنرێت ئەو ئیدیەلەژییە نوێنەری ڕاستییەکی ئەبژێکتیڤییە، ئەوە کاتێک تەنیا سەبژێکتیڤییانە داڕێژراوە و بەرەو ڕووی کەتوار کراوەتەوە. کەواتە دەشێت ئیلوزیۆن بەزیان یان پەمەترسی بێت. مرۆڤ لە ئیلوزیۆنی بەزیاندا تەنیا خۆی فریو دەدات، بە نموونەی خۆی بە ژیرتر دادەنێت لەوەی کە ئەو خۆی لە ڕاستیدا چێنە، وەلێ گەر کەسێک لە خۆی بایی ببێت و وای دابنێت گەیا دەرەقەتی دەخێکی ناڕەشنی ئاڕاز دەدات، ئەوجا گەر بەیاری هەڵە بدات و بەدووبدا کرداری ڕیسکەمەند بنوێنێت، ئیدی دەشێت ئیلوزیۆنەکەی ژیانی بخاتە مەترسییەوە. ئەم کێشەیە لە ئیلوزیۆنی ئیدیەلەژیانەدا زۆر ستەمترە: دەشێت ئیلوزیۆنەکە ببێت بە پاڵەهەز بۆ بەیار و پاشان کرداری ئەوتۆ کە لە سەرئەنجامدا کێشەی دژوار، تەنانەت کارەسات، بۆ گرووپێکی ئێتنی بهێنێت.

2

تیۆرییەکی جڤاکی کاتێک ئیلوزیۆنە گەر بنەڕەتکانی بەند نەبن بە مەئریفەی خەیی هەڵهێنجراوەوە لە پێوەندیی نێویکیانەی کەس و کەتوارەوە، بەکو ڕاستەوخۆ و ناڕەخنەییانە لە کولتوورێکی دیکەوە وەرگیرابن، ئەوجا سوننەگرایی کاریان تێدا کرابێت و داڕێژرابن، پاشان لەسەر زەمینەی ئەو تیۆرییە شێوازی کاری سیاسی ئەوها بنیاتبنرێت هەروەک بەسانایی لەنێو خودی جڤاک و پێوەندییە سیاسییەکانێدا جێی بێتەوە و کارایی وەربگرێت. ئەم تێڕوانینە زۆر تایبەت کانسێپتی „جڤاکی دەمەکراتیک و برایەتیی گەلان“ دەگرێتەوە. ئەمە بەگومان هاوکات دەتوانین بەگشتی نموونەی دیکە بە چەوتەڕاڤەی کەتوار و نواندنی کردار لەوەی وەربگرین، وەک: „مرۆڤایەتی بەگشتی بەرەو سۆسیالیزم، ئەمەش بە دە و بە گیان بەی تێدەکۆشین و ئامادەین ژیانمان لەو پێناوەدا بەخت بکەین“، یان: „دەخەکان تەواو لەبارن بۆ ئەوەی بۆ ڕەفڕاندومەک دەوڵەتی سەربەخەمان ڕابگەیەنین“. بە هەر حاڵ، لە هەریەکەی ئەو نموونانەدا تاکەکەس، یان گرووپ، دروستتر ببێژین: گرووپی داخراو یاخود مەگەلییانەی مەدەرن، زۆر بەسادەیی لە ئیلوزیۆنی خەیاڵی کەتوار وەردەگرێت و دەیداتەوە، جا گەرچی کەتواری سیاسی هەردەم ئاڕاز و پڕ لە بەرژەوەندیی جیاواز کە بەرەو ڕووی یەکدی دەبنەوە. ئەوجا گەرچی

دۆشت ئیلوزیەنەکە لە ئاستی باڵای بڕپرسیاریی سیاسیدا بەیاری (قەراری) هەڵەی کارساتهێنی لەبکەوتتوو (بە نموونە سڕینەنجامی هەڵەراندومەک)، سڕباری ئەو قەراردەری کارساتهەن مەش میوانی نییە، چونکە ئیلوزیەن بەگوڕەی ئەدگارەکەی کە بڕگەگریە، هەشتا هەر خەی هادگرت و مەگەلە دواکەوتووکەشی بە خاتری „جەنابیان“ حیکایەت دەهەنتەوە (لەڕدا ناچینە نەو بڕژەوەندگرایی درزنانەوە کە بابەتی خڕیکبوونەکەمان نییە).

ئەم لەڕدا هاوکات دەکوینە بڕدەم پێوەندیی چەی ئیلوزیەنی ئیدیەلەژیانە بە ئەخلاقەوە. ئاخر ئیدیەلەژی هەردەم بەهای ئەخلاقییەکان (دادپڕوەری، یەکسانی، برایەتیی گەلان) بەکاردەهێنت، دەهێنتەگەڕیان تەنانەت وەک پێویست دەشوێنت بەئەوەی هەوایەتی بە بونیادگەلی دەسەڵات بدات یاخود کرداری کەیی بشێنت. ئەوجا ئاشکرایە ئەوەش هەر مرۆقانن کە دەبن بە هەڵگری ئیدیەلەژییەک، چونکە باوەڕ دەکەن بە دادپڕوەری یان ئامانجەکی باڵای گونجاو بە مرۆقایەتی تەبکەشن. کەشێکی کرەکی لەم پێوەندییەدا ئەوەیە کە کەسانێ ئیدیەلەژییەکان بخاتە ژێر پرسیارەوە، ئیدی گرووپەک لە دڕەوەی ئەخلاق دایدەنرت (خیانەت، کەستیی بەد، گڕشەوەن و هتد)، بەڵام تەنانەت دەشت لە هەوشی شەی چەکداریدا ئەو جڕە کەسانە لەناوبڕت. بەگومان ئەوە ئەندامانی گرووپن کە بە ئیلوزیەن تەنراون و چیدی ئەبژەکتیفییانە دڕکی کەتوار ناکەن، بەکو هەموو شتەکان دەخەنە ژێر ڕکەفی ئامانجی باڵای سڕینەییەوە، لەڕشدا ئاشکرایە کە ئەندام بکڕەکی سڕبەخۆی کردارنوەن نییە، بەکو تەنیا ئامرازێ بە بەدیهێنانی تەوانینەکانی هەبڕتییەکی باڵا کە تەنانەت دەشت وەک قەوارەی هەها (ئەبسەلوت: سڕبەخۆ لە خودی گرووپەکە) ناسێنرابت. ئەندام یان چالاکوان لەنەو گرووپی خەداخستوودا کە مەگەلی مەدڕنە، هەردەم تاکلایەنە کاری تەدەکرت بەئەوەی تەوانینە ئیدیەلەژی-سیاسییەکانی لا بهێنرێنەگەڕ و ئەویش پێەویان بکات (ئینەکترینیزاسیەن). بەگومان دەشت گەلێک ئەندامی گرووپ کە وەک کڕتی مەگەل هەز وەردەگرن، یان وەک مەینە لە پابەندیی خانەوادەیی پیاوسالاری دڕبازیان دەبت و دڕبازبوونیشیان بە کاری نەو گرووپی ئامانجمەند هەوایەتی پەدەدەن، تەوانین و نرخاندنی هەخنەییان هەبت، وەلە بییانچەپەنن و خەیان بخەنە ژێر ڕکەفی ئەخلاقی یان هزرینی گرووپەوە (Groupthink)، کەواتە خەیان بە سڕجەم مەگەلیەکە بگونجەنن، چونکە دەزانن گەر لەدژی هەندەک بیار ناهەزایەتی دڕببەن، ئیدی لەو مەگەلە وەدەردەنرەن. ئەکسپڕیمەنتەکەی (تەجروبە زانستییەکەی) سەلەمەن ئەش پشانی دەدات کە مرۆقان تەنانەت ئامادەن ناهاستییەکی

ناسراوە بە ڕاستی دابنێن تەنیا بە خاتری ئەوەی لەدژی زۆرینەی گرووپ هەوەست وەرنەگرن، بە نموونە لە بەراوردکردنی دوو هەندا کورتترکەیان بە درێژتر لە ئەویدیکەیان دادەنێن.

3

تیۆریی جڤاکی دەمەکراتیک و برایەتیی گەلان نموونەیەکی بەرجەستەیە بە ئیلوزیۆنی ئیدیەلۆژیانە. لەڕدا باش دەبێت کە سەرەتا ئەناڕشیزم و ئامانجەکەی وەک دژەتەوەری ئەو جۆرە جیهانبینییە ناوبراوە وەربگرین. لە ئەناڕشیزمدا شۆڕشگێڕەکان هەر لە سەرەتاوە دەوڵەت دەتەکێنەوە و هەوڵەشاندنەوەی بە ئامانجێکی سەرەکی دادەنێن تا لە سەرئەنجامدا مرۆڤان بە ئازادی بژین و کردار لە پێناوی بەرژەوەندیی گشتیدا بنوێنن. وەلێ ئیدیەلۆژیی جڤاکی دەمەکراتیک و برایەتیی گەلان دژبەرییەکی زۆق لە خۆ دەگرێت: گەرچی ئەو دەوڵەت-نەتەوە وەک بەرهەمی مۆدێرنیتەی دەمەکراتی دەتەکاتەوە و خۆی بە ئەلتەرناتیڤی ئەو دادەنێت، سەرباری ئەوە دەوڵەت-نەتەوە دەناسێنێت و „ئاواتەخوازە“ لەنوێدا دەرفەتی کاری سیاسیی پێبدرێت!! ئەمە گەرەکە وردتر لەم ئیلوزیۆنە ئیدیەلۆژییە بڕوانین تا دژبەژییەکانی ڕوونتر ببینین.

(1 دەبێت سەرەتا پەیوەند بە ئیدیەلۆژیی جڤاکی دەمەکراتیک و برایەتیی گەلانەوە گریمانەیەک دابنێین، لەڕشدا هاوکات ڕێچاوی کەتوارەکی تایبەتیی سیاسی بکەین: پارتەکی تەتالیتەری تەواو داخراو کە هەگیری ئیدیەلۆژیەکەیە، خۆی ئاگامەندانە هەڵدەوەشێنێتەوە، ئەوجا دەوڵەت-نەتەوەی فرە-ئەتنی ڕێ بە ئەندامان و لایەنگرانی دەدات لە نوێدا کەمۆنی جیاواز پێکبهێنن و دەست بە چالاکیی دەمەکراتییانەی زەمینەیی بکەن، لەڕشدا ئامانجی باڵایان بەدیهێنانی جڤاکی دەمەکراتیک و برایەتیی گەلانە.

(2 وەلێ هەگرانی ئیدیەلۆژییەکە کە بگشتی دەوڵەت-نەتەوە بە بەرهەمەکی مۆدێرنیتەی دەمەکراتی دادەنێن و ڕەتی دەکەنەوە، دەوڵەت-نەتەوەیەکیان ناساندووە کە دەمەکراتی نییە، بەڵکو “ژەمەکی هیبرید” (Hybridregime): تەکەکە لە ئەتەکاتی و دیکتاتەری و دەمەکراتی. بگومان دەوڵەتی ناوبراو، هاوشێوەی هەر دەوڵەتێک بگشتی، بگۆڕەی بەرژەوەندیی نەتەوەیی و پرنسیپی خەهشتنەوە کردار دەنوێنێت و ناچار بینوێنێت (ئاخر ئەو سروشتی دەوڵەتە)، لەڕشدا ئەو خاوەنی مۆنۆپۆلی زەبر و بگەڕخستنی لە کاتی پێویستدا بە مافی ڕەوای خۆی دادەنێت. هەموو دەوڵەتێک مافی مۆنۆپۆلی زەبر بە خۆی وەک داواکاری بەرزدەکاتەوە (ماکس ڤێبەر).

هاوکات دەوڵەت، بەگوێرەی ئەرکە کڕکیەکەی، لەکخۆر و پارێزەری ئاسایشی جڤاک، کایەی ئابووری و کولتووری سەروەر و هتد، خودی جڤاکیش تەنراوە بە بەرژەوەندیی جیاوازی ئابووری، سیاسی-دامەزراوەیی یان ئەتنیکی، هەروەها جیهانبینیی جیاواز: ئیسلامگەرا، ناسیۆنالیستی شۆڤێنی، ناسیۆنالیستی میانڕەو، گرووپی فاشیستائید (لەفاشیستچوو) بە نفوزی گەورەی سیاسی-جڤاکییەوە، هەروەها گرووپگەلی گچکەی چەپ کە زەر کەم نفوزی سیاسییان هەیە و هتد. ئەوجا گومانی تێدا نییە کە لەم پەیوەندییانەدا تیەریی جڤاکی دەمەکراتیکی خەسەری و برایەتیی گەلان لە بەگەڕخستنیدا بەتایبەتی لای گرووپی ئەتنیی سەروەر پێگەی ئابووری و جڤاکیی کاربەدەستان، فەرمانبەران، لەکخراوە ئابووری و جڤاکییە پابەندەکانی بەرژەوەندیی دەوڵەتی، هەروەها دامەزراوەکانی سوپا و پۆلیس، دەخاتە مەترسییەوە، چونکە تەکرا بەگوێرەی مەدەرنیتەی دەمەکراتی هیرارشیانە بنیاتنراون و ئیدیۆلۆژییەکەش خەی بە ئۆلتەرناتیڤی ئەو جیهانبینییە دادنەنێت. ئەمە دەتوانین پێشبینی بکەین کە فەرمانبەران و کاربەدەستان، هەروەها دەسەڵاتدارانی سیاسی و ئابووری، دەچنە بەرهەستیی توندی ئەو تەوانینەی جڤاکی دەمەکراتیکی زەمینییەوە، چونکە ئەوان وەک دەوڵەتگەرا لایان ووونە کە ژیان و گوزەران و بەرژەوەندییان تەنیا لەنەو ئەو دەوڵەتدا پارێزراوە.

3) گریمان ئامانجێکی کڕکیانەی ئیدیۆلۆژیی دەمەکراتیکی خەسەری و برایەتیی گەلان ئەوەیە کە ئەو لە توانەوەی ئەتنیکی بگرێت. وەلێ گومانی تێدا نییە کە ئەم ئیدیۆلۆژییە لە کەتواردا دەکەوێتە بەردەم کێشەیەک: دەوڵەت دامەزراوەیەکی یەک-شوناس و یەک-زمانە، لەرشدا نەک تەنیا هێزی سیاسی و سەربازی دەیپارێزن، بەڵکو تەنانەت لە پشتەوە هێزگەلی "خەفی"ی خاوەن دەسەڵاتی گەورە ئایدەگرن. هەروەها ئاشکرایە دەوڵەت کە خاوەنی مانۆپۆلی زەبرە، هەردەم لە بەرژەوەندیی ئەتنیکی و دامەزراوەیی و ئابووریەوە هەوەست وەردەگرێت، بەیە گەر لە لایەن کەمونکانەوە سەغڵەت بکرێت، زەر دەشێت هەنگاو بنێت بۆ چەوسانەوەیان، تەنانەت بۆ لەکارخستنیان، بەڵێ تەنانەت دەشێت لەو کاتەدا کە ئەوان دەبن بە مەترسی لەسەر خەی و گرووپی ئەتنیی سەروەر، ئیدی هێزی سوپا بنەڕەت تا تەکیان بشکێنێت. ئەوجا ئایا دەوڵەت چۆن لە دەدات ئەو خەی هەدی هەدی بە کاری کەمونیی هەبووشنرتەوە؟ ئایا نوێنەرانی دەوڵەت-نەتەوەی یەک-شوناسی هەر لە سەرەتاوە نازانن کە هەرئەوەندەی کەمونکان مافی کاری سیاسی-جڤاکییان پێبدرێت، ئیدی پرسەی

هەوشانەوەی دەوڵەتەکەیان دەستی پێکردووە؟ ئاخر ئەوە ئامانجی کەمونەکانە. ئاخر ئەوان خۆیان وەک ئەتەرناتیفی مەدەرنیتەی دەمکراتی ڕاگەیاندووە.

لەم پێوەندییەدا هەستی نەتەوەیی هاووڵاتیانی گرووپی ئێتنیی سەروەر گەلێک جێی بایەخە. ئەوان دابەکی مێژووییانەی درێژخایەنی دەوڵەتییان هەیە؛ لای ئەوان دەوڵەت بەڵادە پیرۆزە؛ لای ئەوان لە هەوتی گەڵانی مێژووییدا نەریتەکی دەوڵەتگەرایی هاتۆتە گۆڕێ و „بە چێژەوە“، „بە فیزەوە“ سەرباری هەموو جیاوازییە چینایەتییەکان تێیدا دەژین: زمانی سەروەر، ئابووریی خێیی، پێگەی نزم یان مامناوەند یاخود بەرزی فەرمانبەران، ئەوجا دەشت وەک گەلی سەروەر بەشانازییەوە ببینێت، کە ناوچەکانی خۆی چەند ئاوەدانتر و مەدەرنتەرن لە ناوچەکانی گەلی ژێردەستە. لەم پێوەندییەدا سەرنێیدارێتییەکی بەهێز لەنێو گەلێی سەروەردا لەدژی بەرژەوەندییەکانی دیکەی نێو دەوڵەت-نەتەوەکە چەدەبێت و زەرینەی هەرە زەریان هەر هەوڵکی چاکسازی و برایەتیی گەلان بە مەترسی لەسەر دەسەڵاتی ئێتنیکییان دادەنێن. ئەوجا گومانی تێدا نییە کە خودی ئەم پێوەندییانە هاوکات کاریگەری لەسەر کردارە سیاسییەکانی نوێنەرانی برایەتیی گەلان دەنوێنن و بە خیانەوە خەریکیان دەکەن، دیدیان لەسەر ئامانجی دیاریکراویان وەردەگێن، بەوەش ئامانجەکە لە بەردیدیان لێ دەبێت و تانانێت دەشێت بپووکێتەوە. ئاخر دەخزێنە نێو ناکۆکیی درێژخایەنەوە.

وەلێ هەروەها، دوای هاتنەئارای دەرفەت بە کاری دەمکراتیی زەمینەیی لە لایەن ئەندامان و لایەنگرانی پارتی هەوشاوەی تەتالیتەرەوە، هەشتا هەر گرووپی ئێتنیی سەروەر مێژووییانە کارتەکی زەر بەهێزی لە دەستیدا ڕاگرتووە: هێش و بەوش زمان، دەروون و جەی ڕەفتاری جڤاکییانەی ئەو لەنێو هێش و دەروونی زەرینەی هەرە زەری ئێتنیکی ژێردەستەیدا بەرجەستە بوون و تانانێت شانازیی پێوە دەکەن: بە مایەی مەدەنێتیی خۆیانی دەزانن. ووونتر ببێژین: ئەوانی ژێردەستە جیهان وەک ئەوانی سەروەر ڕاڤە دەکەن، وەک ئەوان “خەسڵەن” کردار دەنوێنن، بەڵێ لەوش زەرتر: هەزریان بە ئەوپەڕی شانازییەوە بە زمانی ئەوان دەردەبڕن، زمانی ئەوان دەستوێژی نووسین و دانوستاندنی هەزری و سیاسییانە، لەرێشەوە دەتوانین پێشبینی بکەین کە گەرچی پرسیاری “چاندا مە، ئاخا مە” کە لای زەر کەسی ئەو گرووپە ئێتنییە هەشتا کرێکیانە لەگەڵیە، سەرباری ئەوە زمارەی ئەو کەسانەی هەمان گرووپی ئێتنی کەم نییە کە

ئەسیمیلە بوون و ئەو پرسیارە لایان بەدگمەن جێی بایەخە. ئایا، بە چاوکردنی ئەم هۆشە ناوبراوانە، داکۆکیی ئیدیالۆژیی ناوبراوەکە لە „ئینتەگراسیۆن“ خۆشلکردنی تواوەتی نییە بە „ئەسیمیلاسیۆن“ لەنێو دەوڵەتی هیبریدی یەک-شوناسدا؟ بەر هەر حاڵ، لەگەڵبوونی ئەو دوو بیرە جیاوازە پێشانی دەدات کە تەکەای گرووپە ئێتنییە ژێردەستەکە ئازی نین بە گشتانکی بەو چەشنە. کەواتە ئایا گرووپێکی بەم چەشنە، سەیرە لەژیانە بەوانین، „جەستەیەکی غەریب“ (alien element) نییە کە بونیادیانە بەو قەوارە ئێتنییە ناگونجێت؟ بەگومان „جەستەی غەریب“ هەروەها مەرکی هەموو گرووپە شەشگەکانە کە بە جۆرێک لە جۆرەکان ناگونجێن و بەیەکدیانەوەت شەشگەیانە بیگێڕن. هەروەک ئەریش فەلەم پێیواند بە شەشگەانی وەسیاوە دەبژێت، ئەوان لەنێو جۆرێکدا جێیان نەدەبووە، ئەوان وەک کەسانی جیاوازی ئەو وڵاتە گوێیان لێنەدەگیرا، بۆیە دەبوو کرداری شەشگەیی بنوێنن. وەلێ تۆقگەری براێتیی گەلان „ئینتەگراسیۆنی“ دەوڵەت نەک گەڵانی بەو چەشنە.
ئەمە دەبێت هەر لەم پێوەندییەدا بەدرشتی ئاماژەیەک بدەین بە جیاوازیی نێوان ناوچە کولتووریيەکان (ناژەڵات، ئاژاوا، ناژەڵاتی دووری بودیستی و هتد)، تا ڕوونتر ببینین، کە گەرچی تێوانینی جۆرێک دەمەکراتیکی خەسڕی و براێتیی گەلان بگشتی ئیلوزیانی ئیدیالۆژیانەیە، وەلێ ئیلوزیانەکە بتایبەتی لە ناوچەیەکی وەک ناژەڵاتی ئیسلامیدا تێکترە. ئاخر هیچ ناوچەیەکی جیهان ئەوندەی جیهانی ئیسلامی دەمەوڕ و بێداد، حەشڕی، درزن، ڕواڵەتگەرا و تەنراو بە چەوسانەوە نییە، تەکەای ئەم ئێدگارانەش لە کایەی سیاسەتی نێو دەوڵەت-نەتەوەکاندا کاران.

4) ئەمە دەتوانین وای دابنێین کە ئیلوزیانی جۆرێک دەمەکراتیک و براێتیی گەلان کراوە بە پرۆژە پابەند بە چاوەڕوانییە شیمانە جیاوازەکانەوە. بەگومان، وەک بینیمان، پرۆژەی بەم شێوەیە دیاوەت لە جۆرەکدا، واتا لە جۆرێتیدا، کارا ببێت، دەوڵەتیش هیبریدە. ئەوجا ئاشکرایە کە لەم هۆشەدا دەبێت پرۆژەکە بخرێتە (یان خراوەتە) بەردەم دەوڵەت کە ئەویش دژەپرۆژەی خۆی هەیە: نەهەشتنی هەر مەترسیيەکی زەبر لەدژی خۆی کە ئەو لاسایيگرایانە ناوی دەنێت تیرۆر. کەواتە لێرەدا دوو کەنسەپتی جیاوازی دوو تیۆری گەمەڤان هەن کە هەمەت و دژەهەمەت دەهێنن و گەمەکە بەرەو پێش دەبەن: یەکەکیان داوای خاوکردنەوەی داوەکانی دەوڵەتی هیبرید (ئێتەکراتی و دیکتاتۆری و دەمەکراتی) و دەرفەتدان بە کاری دەمەکراتیی زەمینەیی دەکات، ئەویدیکیان داوەکان بە دژەپرۆژەی

نەهشتنی تررر و هروەها بە چاوچنۆکیی نەتەوەیی چەتر دەکاتەوە. کەواتە دەوڵەت نەک ناچەتە، بەڵکو ناتوانێت بچەتە نێو پرۆژەکەی ئێو بررەوە کە گەلێک هومانترە لە هەوەستەکەی خۆی – هومانترە، چونکە داوای پێکفڕیانی ئاشتیانەی گەلان و ناساندنی نەویەکی دەکات، وەلێ ئێو نەتەوەگرایە، لەرشەوە وەک ئاگر و پارزری یەک-شوناسیی نەتەوەیی تەقیوە لە هومانێتی. ئێوجا ئەمە دەتوانین هاوکات لە کەتواردا ببینین کە لەم گەمەیەدا هەسای چەسپەنراو و دامەزراوە کارا نین، بەڵکو هەوەستی کەسەکی، هەروەها پێکبەندی (کەنستەلاسیۆن)ی بەرژەوەندی و کرداری ستراتیژیانەی نەویەکیی ئێکتوەرەکان کاران، ئێوە بگومان بە ناهاوسەنگییەکی بونیادیانەی نەوان ئێکتوەرەکانەوە: ئەمە دەبینین کە تەواری یەکەمیان، وەک دوژمنێی دەوڵەت-نەتەوە، تەواو بکەرامەتانە، لەرزکانە، کەنوشبردووانە بە دەوڵەت و تەنانەت بە زمان و کولتووری گەلی سەروەر، بەرەو ڕووی ئێوی دژگەمەقان هەنگاو دەنێت، وەلێ ئێو لە ئێتەرێتیی دەوڵەتییەوە، لە نەریتی مژوویانەی سوێتانێتیی خۆیەوە، شکەمەند و بەوەش سەربەند، هەروەها بەنەرەوە هەمەت دەهەنێت. ئاخر ئێو هەرگیز پشیپشی بە ناحەزی خۆی ناکات. ئێو هەر گرووپێکی ئێتنی بە مەترسی لەسەر هەبوونی خۆی بزانێت، ڕاستەوخۆ پێی دەبژێت کە دوژمنێتی و لەناوبردنی ئامانجی باڵایەتی. ئێو تەنانەت لەو کاتەدا کە لەنێو گرووپی ئێتنیی ناحەزدا "بەناو هاوکارانی" خۆی هەیە، بەئاشکرا پێیان دەبژێت کە ئێوان تەنیا قەحبەی خۆیین، ئێوانیش کە داشەراون لە ئابەوو و شکە و مەزنی، تەنانەت لەو کاتەدا کە سەروەریان دارستانکانیان دەبەتەوە، پاساوی بە دەهەننەوە.

سەرباری هەموو شتێک ئەم ئێکتوەرە کە "لە سیاسەتکردندا" بوەر و سەربەندە و هەرگیز هەستی دوژمنانەی بەرانبەر مەترسییە ئێتنیکییەکان ناشارێتەوە، لاوازییەکی کرکیی هەیە: کەکێکی بەرزی لە درە و حیکایەت هەچنیوە و گەلی خۆی پێ پەروەردە کردووە. هیچ گومانی تێدا نییە، گەر ئێو دەوڵەتە کەمترین هەنگاو بە نێو جڤاکێکی دەمکراتیک و برایەتیی گەلان بنێت، ئیدی کەکێکە درزنکەی دەمەت، پاشان زەر دەشت ئاژاوە، شەواوی، و تەنانەت شەی نەوخۆی بگرنەوە.

5) ئەمە گەرکە سەرباری هەموو ئێو تەوانینانەی سەرەوە هەشتا هەر پرسێک بەهەند وەربگرین: گریمانە دەکەین کە گەمەی هەردوو لایەنی بکەرامەت و شکەمەندی پڕژە و دژپڕژکە تاکتیکییە. وەلێ

لەبەرئەوەی نەشیاوە هەرگیز بتوانین حوکم لەبارەی هەر گەلانێکی ئایندەیی بدەین، ئەوا وەک تەماشاقان دەکوێنە بەردەم هەوشەی چاوەڕوانی تا ڕادەیەک لە ڕۆژان بەمان هوون بتەوە کە گەمەکە بکوە گەیشتووە.

سەرچاوەکان

Duden. Illusion. https://www.duden.de › suchen › dudenonline › illusion

Fritz Oser: Moralisches Urteil in Gruppen. Soziales Handeln, Verteilungsgerechtigkeit. Frankfurt / M 1981.

Jonathan Haidt: Die Macht der Moral: Warum Politik und Weltanschauungen unsere Gesellschaft spalten. Hamburg 2026.

Lexikon der Neurowissenschaft. https://www.spektrum.de › lexikon › illusion.

Metzler Lexikon Philosophie. https://www.spektrum.de › lexikon › illusion.